

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
АЗЯРБАЙҖАН ДЮВЛЯТ ПЕДАГОЖИ UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AXUNDOVA SEVİNC LEFFK QIZI

HƏYAT BİLGİSİ FƏNNİNİN DİGƏR FƏNLƏRLƏ ƏLAQƏLİ
TƏDRİSİNİN İMKANLARI VƏ YOLLARI

5801.01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi və metodikası
(həyat bilgisinin tədrisi metodikası)

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2013

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin ibtidai təlim metodikasını kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Yəhya Şəfi oğlu Kərimov
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor

Ряси оппонентляр:

Елшад Мяснун оьлу Гурбанов
биолоэийа узря елмляр доктору, профессор

Тяраня Сяттар гызы Ялийева
pedaqogika üzrə фялсяфя доктору, доцент

Апарысы тяшкилат: Сумгайыт Дювлят Университетинин Биолоэийа
вя

ьобрафийанын тядриси методикасы кафедрасы

Мүдафиэ « 24 » 12 2013-цү ил тарихдэ саат ___ да Азэробайкан
Дөвлэт Педаяожи Университетинин нэздиндэ фэалийыэт гөстэрэн FD.02.061
Dissertasiya şurasının iclasında kiçik akt zalında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1000, Bakı şəhəri, Üzeyir Hacıbəyov küçəsi, 34.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat « _____ » _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

K.R. Quliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ИШИН ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Тядгигатын актуаллыы. Müstəqil respublikamızın həyatında, o cümlədən təhsil sahəsində sürətli inkişaf prosesi gedir, islahatlar həyata keçirilir, dünya təhsil sisteminə integrasiya edilir. Hazırkı dövrdə yeniləşmənin, inkişafın qarşısında bir vəzifə – ümumtəhsilin keyfiyyəti və real tələbata uyğunluğu probleminin həlli durur. Problemin həlli üçün təhsil sahəsində milli və fənn kurikulumları tətbiq edilir. Milli kurikulumun ən başlıca funksiyası ümumtəhsilin müxtəlif pillələrində tədris olunan fənlər arasında əlaqələrin, ardıcılığın təmin edilməsi ¹ kimi müəyyənləşdirilmişdir. Ümumtəhsilin milli kurikulumunun əsas prinsiplərindən biri məhz integrasiyadır. Problemin həyata keçirilməsi isə müəllimlərin bilik və bacarıq səviyyəsindən çox asılıdır.

Bəşər tarixinin elə bir dövrünü yaşayırdıq ki, elm və texnikanın nailiyyətləri daha parlaq nəticələrə yol açır. Belə bir dövrdə hər hansı elmi yenilik böyük maraqla qəbul edilir və müstəqil respublikamızın inkişafı naminə həyata keçirilməsinə səy göstərilir. Bu gün bir çox yeniliklər şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına kömək edir, onlara potensial qüvvələrindən istifadə etmək bacarığı aşılayır. Belə bacarıqların aşılmasında fənlərarası əlaqə, integrasiya mühüm rol oynayır. A.Disterveq təsadüfən deməmişdir ki, «on fənni birtərəfli öyrənməkdənsə, bir fənni ontərəfli öyrənmək daha yaxşıdır».² Fənlərarası əlaqə şagirdlərdə hər bir fənnin mahiyyətini, onların paralel öyrənilməsinin səbəbini və bu fənlərin öyrənilməsinin insanın gələcək həyatında rolunu aşkarlayır. Hər bir şagird dərk edir ki, ana dili, riyaziyyatla yanaşı digər fənləri də öyrənmək lazımdır.

Texniki tərəqqi dövrünün uşaqları informasiya bolluğunda yaşayır, çoxlu informasiyalarla yüklənilir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər həmin məlumatların faydalılarını, əsas olanlarını seçməkdə, təhlil etməkdə, əsaslandırmaqda çətinlik çəkirlər. Onların düzgün istiqamətləndirilməsində tədris prosesində fənlərarası əlaqənin yaradılmasının əhəmiyyəti böyükdür.

Şagirdlərdə dünyagörüşü yaratmaq, onların fəaliyyətini və müstəqilliyini inkişaf etdirmək, sistemli və yaradıcı təfəkkür formalaşdırmaq üçün fənlərarası əlaqə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fənlərarası

¹ Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsilin milli kurikulumu layihəsi. Bakı, TN, 2006, s. 7

² Seyidov Ə. Pedaqogika tarixi. Bakı, Maarif, 1968, s. 64.

əlaqə vasitəsilə 3 vəzifə həyata keçirilir: təhsil, tərbiyə və inkişafetdirici vəzifələr. Lakin ona müxtəlif aspektdən yanaşdıqda daha çox vəzifəni: fəlsəfi, psixoloji, didaktik, metodik və s. yerinə yetirdiyi məlum olur. Ona görə də fənlərarası əlaqə pedaqoq, psixoloq və metodistlərin başlıca obyektinə olaraq qalır. Bu sahədə onlarca dissertasiyalar yazılmış, monoqrafiya və məqalələr nəşr olunmuşdur. Lakin hələ də onun tələbləri, funksiyaları, tədrisə tətbiqi tam aydınlaşdırılmamışdır. Hər bir fənn üzrə onun tətbiqi imkanları, yolları tədqiq edilməmişdir.

Hər hansı bir hadisəni, prosesi, obyektini tam təsəvvür etmək üçün ona müxtəlif aspektlərdən yanaşılması tələb olunur. Fənlər arasında əlaqə yaradıldıqda obyektinə və ya hadisəni şagirdlər dərinədən dərk edir, mahiyyətini anlayırlar. Buna görə də təhsildə, xüsusilə ibtidai təhsildə əsas vəzifə və prinsip fənlərin inteqrasiyası olmalıdır.

Milli kurikulumda³ şagirdlərin bilik və bacarıqlarına, tərbiyə və inkişafına verilən tələblər aydın göstərilmişdir. Tələblərin ödənilməsində, XXI əsrin insanının, vətəndaşının şəxsiyyətinin yetişdirilməsində, tədrisdə inteqrasiyanın əhəmiyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Bu gün qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunmasında əsas amil tədrisdə fənlərarası əlaqənin layiqincə həyata keçirilməsidir. Kurikulumda ibtidai təhsil üzrə ümumi təhsil nəticələrinin, eyni zamanda tədris fənləri üzrə təlim nəticələrinin əldə olunması, fənlərarası əlaqə prinsipinin həyata keçirilməsini tələb edir. Tədris fənləri arasında zəruri əlaqə yaratmadan gözlədiyimiz nəticələri əldə edə bilmərik. Deməli, tədrisdə inteqrativlik həm də ona görə aktualdır ki, məktəblərdə fənlərarası əlaqə prinsipinin həyata keçirilməsi vəziyyəti o qədər də qənaətbəxş deyil. Bu prinsip proqram və dərsliklərdə qabarıq şəkildə verilməmişdir. Əlaqənin bu forması bəzi fənlər arasında fraqmental, digərləri arasında təsadüfi xarakter daşıyır. Bunları nəzərə alaraq fənlərarası əlaqənin düşünülmüş, real sisteminin yaradılması xüsusi nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir.

İnsan beynində qəbul olunan informasiyalar arasında əlaqələr müəyyənləşdirilməli, təhlil edilməli, ona dair müəyyən nəticələr çıxarılmalı, onun xarakterinə uyğun proseslər həyata keçirilməli olur. İnsanın eşitdiklərinə dair fikir mübadiləsi aparmaq, məlumat almaq, mühakimə yürütmək, müstəqil fikir söyləmək, münasibət bildirmək, onu digərlərinə ötürmək lazım gəlir. Bütün bu idraki prosesləri həyata keçirməkdə, real

³ Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsilin milli kurikulumu layihəsi. Bakı, TN, 2006, s. 21

dünyagörüşə malik olmaqda şagirdlərə obyekt və hadisələrin qarşılıqlı əlaqələrini açmaq, izah etmək lazımdır. Bunlar isə fənlərarası əlaqə yaradılmadan mümkün deyildir. Fənlərarası əlaqə sadəcə olaraq şagirdlərin biliklərinin artmasına deyil, həm də onların maraq və meyllərinin ödənilməsinə xidmət edir, hadisələrdən düzgün baş açaraq faydalanmaq üçün şərait yaradır.

Fənlərin tədrisində əlaqələrin yaradılması aparıcı anlayış, qanun və qanunauyğunluqların dəqiqləşdirilməsinə istiqamət verir, dərslərin maraqlı, cəlbedici olmasına imkan yaradır, şagirdləri təkrarlardan, vaxt itkisindən xilas edir, onların beynindəki pərakəndə elementləri bütövləşdirir, tamlaşdırır, obyekt və hadisənin hərtərəfli dərk olunmasını təmin edir. Beləliklə, təlimin keyfiyyətini yüksəldir. Məhz buna görə belə bir problemin həllinə həsr olunmuş tədqiqat işinin aparılmasına böyük ehtiyac hiss olunur.

Tədrisdə fənlərarası əlaqə klassik pedaqoqların yaradıcılığında pedaqoji prinsip kimi geniş tətbiq olunmuşdur. Y.A.Komenski, İ.F.Herbert, J.J.Russo, K.D.Uşinski fənlərarası əlaqənin vacibliyini xüsusilə qeyd etmişlər. Y.A. Komenski «Qarşılıqlı əlaqədə olan hər şey bu cür əlaqədə də öyrənilməlidir»⁴ deyərək onun üstünlüklərini açmışdır. Doğrudan da, predmet və hadisələrin üzvi əlaqədə öyrədilməsi onun məzmununun dərk edilməsinə imkan yaradır.

Problem tarixən bir çox pedaqoqlar, metodist alimlər tərəfindən pedaqoji və metodik istiqamətlərdə işlənmiş, müəyyən aspektlərdə fənlərarası əlaqəyə dair araşdırmalar aparılmış, lakin həyat bilgisi fənninin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinə dair tədqiqat aparılmamış, metodik əsərlər yazılmamışdır. Qeyd edilən ehtiyaclara, həyati tələbata uyğun olaraq «Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin imkanları və yolları» mövzusunda tədqiqatın aparılması məqsədəuyğun hesab edildi.

Hər bir fənnin məzmununda fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsi imkanları mövcuddur. Həyat bilgisi integrativ fənn olduğundan onun digər fənlərlə əlaqəli tədrisi imkanları daha genişdir. Fənnin integrativ imkanlarından və əlaqənin həyata keçirilməsi yollarından istifadə etmək probleminin həlli sinif müəllimlərinin əsas vəzifəsi hesab olunur. Lakin müəllimlərin heç də hamısı həyat bilgisi fənninin integrativlik imkanlarını, onun həyata keçirilməsi yollarını tam dərk etmir, bu işə o qədər də əhəmiyyət vermir. Halbuki, fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsi işi

⁴ Komenski Y.A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı, 1961, s. 135.

yuxarı siniflərə nisbətən ibtidai siniflərdə daha asandır, çünki burada bütün fənləri eyni müəllim tədris etdiyindən, onların məzmunu ilə yaxından tanış olur.

Həyat bilgisi dərslərində ibtidai sinif şagirdləri tarixi, coğrafi, astronomik, fiziki, kimyəvi, bioloji anlayışlarla, sadə məlumatlarla tanış edirlər. Həmin anlayışların yaşa uyğun şəkildə əhatəli başa düşülməsi üçün fənnin mövzularını ana dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, musiqi, texnologiya, informatika və fiziki tərbiyədən keçilən yaxın anlayışlarla əlaqələndirmək yaxşı nəticə verir. Bu, həm də digər fənlərdən keçilənlərin dərslərdə təkrarlanmaması, vaxtdan səmərəli istifadə edilməsi üçün də faydalıdır. Bunun üçün interaktiv təlim metodlarından istifadə edilməlidir.

Fənlərin tədrisində onlar arasında əlaqə yaradılması şagirdlərin obyekt və hadisələri daha mükəmməl dərk etmələrinə kömək göstərir, gələcək həyat mövqeyini düzgün müəyyənləşdirən, yüksək səviyyəli bilik, bacarıq və davranışa malik şəxsiyyətlərin yetişdirilməsinə real zəmin yaradır. Ona görə də fənlərin əlaqəli tədrisinə ibtidai siniflərdən başlanılması məqsədəuyğun sayılır.

İbtidai sinif fənlərinin məzmununa diqqət etdikdə məlum olur ki, onlar arasında sıx qarşılıqlı əlaqə imkanları mövcuddur. Proqram materiallarında həyat bilgisi ilə ana dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, texnologiya, informatika, fiziki tərbiyə, musiqi fənləri arasında məzmunca bir-birinə yaxın mövzular çoxdur. Belə mövzuların əlaqələndirilməsi tədris materialının şagirdlər tərəfindən vəhdətdə və dərinləndirilməsinə imkan yaradır. İbtidai təlim dövründən şagirdlər müstəqil təfəkkür qabiliyyətinə yiyələnir, onlarda məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür inkişaf edir.

İbtidai sinif şagirdləri ilə söhbətlərdən, müsahibələrdən belə nəticə əldə edildi ki, şagirdlər hər bir materialı ayrılıqda izah edir, lakin onu digər fənlərdən keçdikləri materiala əlaqələndirməkdə çətinlik çəkirlər. Bunun da əsas səbəbi dərslərdə fənlərarası əlaqə prinsipinin tam həyata keçirilməməsidir. Problemin həlli ilə bağlı müəllimlərlə də müzakirələr təşkil olundu, sorğu keçirildi. Belə nəticəyə gəldi ki, buna əhəmiyyət verən müəllimlər var, lakin onlar bu işi müntəzəm deyil, systemsiz, pərakəndə şəkildə aparırlar. Digər müəllimlər fənlərarası əlaqəyə laqeyd yanaşır, onunla əlaqədar zəhmətə qatlaşmağa ehtiyac görmürlər. Bəzi müəllimlər fənlərarası əlaqə prinsipinin mahiyyətini lazımınca dərk etmədiklərindən şagirdlərini mexaniki əzbərçi kimi yetişdirir, onların “bülbul kimi ötmələri ilə” fəxr edirlər. Təəssüf doğuran haldır ki, məktəb

rəhbərlərinin bir çoxu belə vacib problemin həllinə əhəmiyyət vermir, problemin həlli üçün müvafiq mühit yaratmır. Müəllimlər bu sahə üzrə ixtisasartırma kurslarına cəlb olunmuş, onlara kömək edəcək konkret tədqiqat materialları, nəşr olunmuş əsərlər, metodik tövsiyə və göstərişlər çatdırılmır. Bütün bu çatışmazlıqlar həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin müntəzəm, ardıcıl iş imkanlarını araşdırıb, səmərəli yollarını müəyyənləşdirməyi, bu sahədə müəllim və şagirdlərə kömək edəcək vəsaitin yazılmasını tələb edir. Həmin tələblərə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi mövzusunda tədqiqat işi aparmaqla elmi cavab vermək mümkündür.

Tədqiqatın obyektini ibtidai siniflərdə «Həyat bilgisi» fənninin tədrisi процесиндя мцяллим вя шаэирдярин фяалийяти тяшкил едир.

Tədqiqatın predmeti ibtidai siniflərdə «Həyat bilgisi» fənninin ana dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, texnologiya, informatika, musiqi və fiziki tərbiyə ilə əlaqəli tədrisi prosesində təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi imkanları və səmərəli yollarıdır.

Tədqiqatın məqsədi ibtidai siniflərdə «Həyat bilgisi»nin ana dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, musiqi, texnologiya, informatika, fiziki tərbiyə fənləri ilə əlaqəli tədrisinin imkanlarını müəyyənləşdirmək, onun səmərəli yollarını araşdırmaq, sinif müəllimlərinə bu sahədə kömək göstərəcək metodik ədəbiyyat işləməkdir.

Tədqiqatın fərziyyəsinə aşağıdakılar daxildir:

- həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqə imkanları tam və dəqiq müəyyənləşdirilsə;
- həyat bilgisinin tədrisində fənlərarası əlaqə fəal təlim metodlarının köməyi ilə həyata keçirilsə;
- məktəbin rəhbərliyi müəllimlərin problemin həllinə məsuliyyətlə yanaşmalarını təmin edərsə;
- həyat bilgisi dərslərindəki material problem baxımından elmi-praktik cəhətdən düşünülmüş şəkildə zənginləşdirilsə;
- problem həyat bilgisi dərslərində müntəzəm həllini taparsa, şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirər, onlarda məntiqi təfəkkürün inkişafına kömək edər.

Tədqiqatın vəzifələri. Tədqiqatın düzgün aparılması üçün bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsi zəruri hesab edildi:

- fənlərarası əlaqə prinsipinin mahiyyətinin açılması və həyata keçirilməsinin əhəmiyyətinin əsaslandırılması;
- elmi-pedaqoji, metodik ədəbiyyatda problemə münasibətin təhlil

edilməsi;

– dərslik komplektində problem baxımından imkanların üzə çıxarılması;

– problemlə əlaqədar məktəblərin ibtidai siniflərində həyat bilgisinin tədrisi prosesində vəziyyətin öyrənilməsi;

– həyat bilgisinin başqa fənlərlə əlaqələndirilməsində texniki və əyani vəsaitlərdən istifadənin imkanlarının araşdırılması;

– həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin təlimin keyfiyyətinə, şagirdlərin bilik və bacarıq səviyyəsinə təsirinin aşkara çıxarılması;

– tədqiqatın nəticələrinə dair elmi-metodik əsərlərin yazılıb nəşr etdirilməsi, nəticələrin təcrübədə tətbiqi.

Тядгигатын методолоји ясасыны педагоји факт, щадися вя просеслярин юйрянилмяси, дярк едилмяси вя дйишдирилмяси мягся-диля тятбиг едилян нязяри мцддяаларын, метод вя васитялярин мяэсмусу тяшкил едир.

Тяддиқатын методлары: müşahidə, müsahibə, anket sorğusu, məktəb sənədlərinin öyrənilməsi, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi, nəzəri təhlil, pedaqoji eksperiment.

Тяддиқатын yeniliyi. Azərbaycanda ilk dəfə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi üzrə işin imkanları araşdırılmış, ümumiləşdirilmiş, bu əlaqənin yeni pedaqoji texnologiyalar, interaktiv metod və priyomlarla təşkili yolları işlənilmiş, təlimin keyfiyyətinə, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının yüksəlməsinə, onların ümumi inkişafına, dünyagörüşünə müsbət təsiri təsdiq olunmuşdur.

Тяддиқатын nəзəri əһəмиyyəти. Тяддиқатда педагогиканын апарычы дидактик принципинин мазмуну вә тәшкيلي yollarы тәкмилләшир, һаят bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin һаята кеçирилмәсинә, ümumi тәһсилин milli kurikulumunun müvәffәqiyyәtlә тәтбиқинә, onun әsas принцип вә вәзифәләринин һаята кеçирилмәсинә dair ideyalar irәli sürүлүр.

Тяддиқатын практик əһəмиyyəти. Тяддиқатын nəticәләри, тәклиф олунан иш системи синиф мүәллимләринә фәлиyyәtlәрини дүзгүн истиқамәtlәндирмәкдә көмәк гөстәрир. Тяддиқатын nəticәләриндән али вә орта иxtisas мәктәбләриндә һаят bilgisi фәннинин тядрисиндә faydalanmaq мүмкүндүр. Фәнн үзрә proqram, дәрслик, дәрс вәсәити, иш дәфтәри, әyani вәсәит hazırlanarkән тяддиқатын nəticәләринә истинад edilir.

Мүдәfiәyә тәқдим олунан мүддәалар:

– İbtidai siniflərdə həyat bilgisini integrativ fənn olduğundan onun məzmununu digər fənlərlə (ana dili, riyaziyyat, təsviri incəsənət, musiqi, tex-

nologiya, informatika, fiziki tərbiyə) əlaqəli tədrisinə imkan verir;

– Həyat bilgisini digər fənlərlə əlaqələndirdikdə təlim prosesi intensivləşir, keyfiyyəti yüksəlir;

– Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi təlimin keyfiyyətini yüksəldir, şagirdlərə elmi dünyagörüşü aşılayır, onların ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir;

– Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədris edilməsi şagirdlərə həyati bilik və bacarıqların verilməsini asanlaşdırır.

Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri və əsas müddəaları Bakı, Balakən, Masallı, Zaqatala məktəblərində çalışan ibtidai sinif müəllimlərinin metodbirləşmələrində, aspirant və dissertantların, Bakı Slavyan Universitetində keçirilən elmi-praktik konfranslarda, elmi seminarlarda çıxışlarda, tezis və məruzələrdə, 1 metodik vəsaitdə, BSU-nun Elmi əsərləri, ADPU-nun pedaqoji xəbərləri, «Məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil» jurnalında dərc olunmuş 15 məqalədə (5 xarici jurnalda) öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqatın məqsədi, vəzifələri və məntiqi onun quruluşunu müəyyən etmişdir. Dissertasiya giriş, iki fəsil, 11 yarım-fəsil nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqatın aktuallığı əsaslandırılır, obyekt, predmeti, məqsədi, vəzifələri, fərziyyəsi, metodoloji əsası, istifadə olunan metodlar, işin elmi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar konkret olaraq göstərilir. Tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi və dissertasiyanın quruluşu təqdim edilir.

Dissertasiyanın «Həyat bilgisi fənninin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin qoyuluşu» adlanan birinci fəslinin birinci yarım-fəsləli «*Tədrisdə fənlərarası əlaqənin ümumi məsələləri*» kimi formallaşıb. Burada fənlərarası əlaqə təlimin əsas prinsipi kimi təhlil edilir. Onun təlimdə bir çox funksiyaları yerinə yetirdiyi açıqlanır. Göstərilir ki, fənlərarası əlaqə tədrisin elmi səviyyəsini yüksəldir, vahid elmi sistemin dərk edilməsini asanlaşdırır, şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü və elmi dünyagörüşünü inkişaf etdirir, tədris materiallarının şüurlu mənimsənilməsi və möhkəm yadda qalmasına imkan yaradır. Bir sözlə, təlim prosesinin səmərəliliyini, biliklərin keyfiyyətini yüksəldir, obyekt və hadisələr arasındakı məntiqi əlaqələrin dərk olunmasına kömək göstərir. Fənlərarası əlaqənin həyata

keçirilməsində müəllimlərin fəaliyyətlərinə qoyduğu tələblər müəyyənləşdirildi:

- müəllim daim biliklərini artırmalı, zənginləşdirməli;
- fənlər arasındakı məntiqi əlaqə imkanlarını araşdırıb, yollarını dərk etməli;
- fəaliyyət xətləri üzrə şagirdlərin işini təşkil etməli;
- oxşar obyekt və hadisələri müqayisə və təhlil etməyi bacarmalı;
- obyekt və hadisələr arasındakı əlaqələri müəyyənləşdirməyə şagirdləri cəlb etməlidir.

İşdə fənlərarası əlaqənin mahiyyətini açan pedaqoq alimlərin fikirlərinə də münasibət bildirilir. Onun növləri təsnif olunur, həyat bilgisinin məzmununa uyğun gələnlər müəyyənləşdirilir. Fənlərarası əlaqəyə verilən pedaqoji tələblər önə çəkilir və onlara əməl edilir.

İkinci yarım fəsil «*Problemin elmi-metodik ədəbiyyatda qoyuluşu*» kimi müəyyən edilmişdir. Tədrisdə, o cümlədən həyat bilgisinin tədrisində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinə dair pedaqoji-metodik ədəbiyyatla tanış olunmuş, təhlil edilmişdir. Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin problemin həllinə yönəldilmiş nəzəri-metodik əsərlərindəki fikirlər ümumiləşdirilmiş və belə qənaətə gəlinmişdir. Fənlərarası əlaqə probleminə dair bir çox alimlər tədqiqat aparmış, əsərlər nəşr etdirmişlər. Məqalələrin yalnız birində⁵ həyat bilgisi dərslərində fənlərarası əlaqəyə dair materiala rast gəlinirdi, lakin həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi tam şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bu da problemin həllini aktuallaşdırır.

Digər əsərlər problemin ümumi məsələlərini əhatə etmişdir. Ona görə də həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin təlimin keyfiyyətinə müsbət təsirini təsdiq edən tədqiqat işinin aparılması zəruri sayıldı.

«*Problemin proqram, dərslük və dərslük vəsaitlərində qoyuluşu*» adlanan üçüncü yarım fəsildə proqram, dərslük və dərslük vəsaitlərində problemlə bağlı imkanlar aşkar edilmişdir. Proqram, dərslük və dərslük vəsaitlərində problemin həlli imkanları təhlil edilmiş, sistemə salınmış, sxem və cədvəllərin köməyi ilə ümumiləşdirilmişdir. Həyat bilgisinin mövzularının digər fənlərin hər biri ilə əlaqə imkanları təhlil edilib, fənlər və siniflər üzrə işlənmişdir.

Dördüncü yarım fəsil «*Məktəblərdə problemin həlli vəziyyəti*» kimi

⁵ Qardaşlı R. Həyat bilgisi dərslərinin tədrisinin əsas dairəsi, digər elmlərlə əlaqəsi. Bakı, ADPU-nun Xəbərləri. 2006, № 2, s. 434 – 438.

müəyyən edilmişdir. Burada problemə məktəb kollektivlərinin münasibəti öyrənilir. Dərslərdə müşahidələr aparılır, şagirdlər və müəllimlərlə sual və testlər üzrə sorğu keçirilir. Suallara müəllimlərin verdikləri cavablardan məlum olur ki, onların az bir hissəsi yada düşəndən düşənə, fənlərarası əlaqəni həyata keçirir. Məktəblərdə fəaliyyət təhlil olunduqda problemin həlli baxımından aşağıdakı qənaətə gəlini:

1. Şagirdlər həyat bilgisi fənnini öyrənməyə həvəs göstərirlər, lakin müvəffəqiyyət və keyfiyyət faizi o qədər də yüksək deyildir.

2. Ayırı-ayırı obyekt və hadisələri izah edən şagirdlər onlar arasındakı əlaqələri oxşarlıq və ya fərqli xüsusiyyətləri izah etməkdə çətinlik çəkirlər.

3. Bir çox məişət, incəsənət, tibb, təhsil sahələrində, təbiətdə rast gəldikləri əşyaları tanımır, onların haqqında məlumat verə bilmirlər.

4. Bəzən canlı və cansız təbiəti ayıra bilmir və ya fikirlərini əsaslandırmaqda çətinlik çəkirlər.

5. Hər hansı təbiət və ya cəmiyyət hadisələrini müstəqil, ardıcıl izah edə bilmirlər.

6. Rəsm çəkməyə, əl işlərinə, musiqiyə həvəs göstərirlər, lakin onlar arasında əlaqənin yaradılmasında çətinlik çəkirlər.

7. Əyaniliklərdən istifadə edərək, obyekt və hadisə haqqında məlumat verməkdə zəiflik göstərirlər.

Təlim fəaliyyətində şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərində üzə çıxan çatışmazlıqlar və onların səbəbləri araşdırıldı. Müəllimlərin fəaliyyətində problemlə bağlı nöqsanlar ümumiləşdirildi.

1. Problemin həllinə səy göstərən müəllimlər var, lakin onların fəaliyyəti düşünülmüş, sistemli xarakter daşımır. İş qismən normal təşkil edilənlərin sayı təxminən 10 faizə çatır.

2. Problemi tam və düzgün anlamayan, mahiyyəti dərk etməyən müəllimlərin sayı isə təxminən 30 faizdir.

3. Problemi anlayan, lakin onu həyata keçirməkdə metodik yardıma ehtiyacı olan müəllimlərə də rast gəlini. Bunlar isə ümuminin 40%-ini təşkil edirdi.

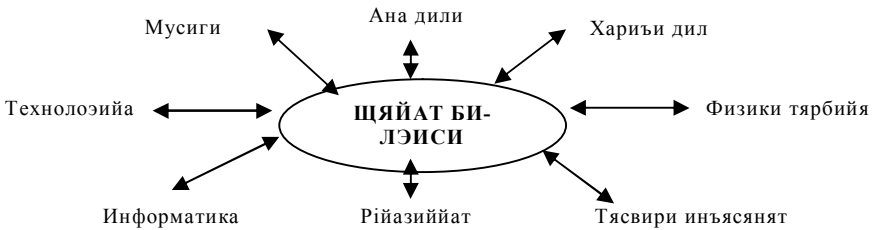
4. Müəllimlərin təxminən 15 faizi problemin həllinə əhəmiyyət verməyən, şagirdlərini köhnə qaydada mexaniki əzbərçiliyinə görə qiymətləndirənlər idi.

5. Məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirməyənlərə də rast gəlini. Belələri təxminən 5 %-i təşkil edirdi.

Sorğunun, dərslərin, sinifdən xaric tədbirlərin müşahidəsi göstərdi ki,

problem məktəblərdə tam şəkildə öz həllini tapmamışdır. Bunun üçün sinif müəllimlərinə metodik köməyin göstərilməsi zəruridir.

Beşinci yarım fəsil «*Həyat bilgisi kurikulumunda⁶ fənlərarası əlaqənin imkanları*» adlandırılmışdır. Burada həyat bilgisi fənni integrativ fənn kimi təhlil edilmişdir. Onun fənlərarası əlaqə yaradılmadan öyrədilməsinin çətinliyi izah olunmuşdur. Sxemlərin köməyi ilə onun digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin məzmunundan irəli gəlmiş əsaslandırılmış, diaqramda əks etdirilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəslі «*Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin vasitə və yolları*» adlanır. Onun birinci yarım fəslində («*Oyun fəaliyyətli dərslərdə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin yolları*») oyun fəaliyyətli dərslərin təşkili və mövzuların digər fənlərlə (ana dili, riyaziyyat, informatika, təsviri incəsənət, fiziki tərbiyə, musiqi və s.) əlaqələndirilməsinə həsr olunan metodika verilmişdir. Burada dərslərin fəal təlim metodları ilə təşkili, fənlər arasında məntiqi əlaqələrin yaradılması əsas məqsəd olmuşdur. Çox maraqlı və keyfiyyətli dərs nümunələri dissertasiyaya əlavə edilmişdir. Burada ana dilindən keçilən folklor nümunələrinə, bədii ədəbiyyata, informativ məlumatlara, rəsmlərin işlənməsinə daha çox yer verilmişdir.

İkinci yarım fəsilə («*Müşahidə prosesində fənlərarası əlaqənin yaradılması*») həyat bilgisi dərslərində müşahidələrin təşkili ilə fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinin konkret yolları tədqiq edilmiş, səmərəli yollara dair metodika işlənir, dərs nümunələri verilmişdir. Hər bir sinif üzrə müxtəlif bölmələrdən (canlı varlıqlar, cansızlar, məişət, iqtisadiyyat, insan və s.) mövzular müəyyənləşdirilmiş, onların tədrisinə dair metodika hazır-

⁶ Ümumtəhsil məktəblərinin I – IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Bakı, Təhsil, 2008, s. 169.

lanmışdır. Dərslərdə, əsasən, fəal təlim metodlarına (klaster, insert, təlim xarakterli əyləncəli və rollu oyunlar) üstünlük verilmişdir.

«Ekskursiya prosesində həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsi» adlanan üçüncü yarımfəsildə həyat bilgisinin tədrisində ekskursiyanın yeri, obyektləri göstərilmişdir. Kompleks ekskursiyaların keçirilməsinə üstünlük verilmiş, onun təşkilində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinin səmərəli yolları müəyyənləşdirilmişdir. Problemin həllinə yönələn ekskursiya dərsləri təşkil edilmiş, səmərəli metodikası verilmişdir.

Dördüncü yarımfəsil *«Həyat bilgisinin tədrisində ümumiləşdirici dərslərin təşkili»* adlanır. Burada həyat bilgisi üzrə ümumiləşdirici dərslərin təşkili xüsusiyyətləri izah edilmiş və orada fənlərarası əlaqənin tətbiqi yolları göstərilmişdir. Problemin həllinə dair dərslər nümunələri bəhsin materiallarının çoxlu sxem və şəkillərdən, cədvəllərdən istifadə olunmaqla ümumiləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Proqramda nəzərdə tutulmayan lakin ümumiləşdirilməsi zəruri sayılan bəhslər ayrılmış, ümumiləşdirici dərslər kimi keçilməsinin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

«Sınıfənəxaric tədbirlərdə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin vasitə və yolları» adlanan beşinci yarımfəsildə belə tədbirlərin növləri, mövzuları, obyektləri müəyyən edilmişdir. Sınıfənəxaric tədbirlərdə fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinin təlimin keyfiyyətinə müsbət təsiri əsaslandırılmışdır. Həyat bilgisi üzrə sinifdənəxaric tədbirlərin növləri, təşkili xüsusiyyətləri izah edilmiş, onların təşkili ilə fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinin səmərəli yolları: canlı guşənin yaradılması, sərgilərin açılması, müxtəlif bayram və mərasimlərin keçirilməsi, rollu və əyləncəli oyunlardan istifadə olunması və s. göstərilmişdir.

«Pedaqoji eksperimentin təşkili və nəticələri» adlanan sonuncu yarımfəsildə tədqiqatın fərziyyələri eksperimentdən keçirilmişdir. Problemin həlli yolları eksperimentin nəticələri əsasında təsdiq edilmişdir.

Fənlərarası əlaqə yaradılmasının vasitə və yolları ayrı-ayrı siniflərdə həyat bilgisi fənninin mövzuları üzrə eksperiment yolu ilə sınaqdan keçirilmiş və nəticələri aşağıdakı cədvəllərlə ümumiləşdirilmişdir.

Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin şagirdlərin təlim xüsusiyyətinin səmərəliliyinə təsiri Bakının 18, 49, Masallı rayon 3 nömrəli, Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəblərində sınaqdan keçirildi.

2006-2007-ci illərdə keçirilən eksperiment zamanı eksperimental və kontrol siniflərdə alınan nəticələr.

Cədvəl 2.1

Məktəblər	Eksperimen- tal və kontrol siniflər		Şagirdlərin sayı	Qiymətlər				Ümumi müvəffə qiyyət	Keyfiy yət
				5	4	3	2		
Bakı 18 nömrəli orta məktəb	E	I	24	5	6	7	6	76,1%	45,8%
	K	I	25	4	5	6	10	60%	36%
Bakı 49 nömrəli orta məktəb	E	II	27	6	7	8	6	78%	48,1%
	K	II	26	5	6	7	8	69,2%	42,3%
Masallı rayon 3 nömrəli orta məktəb	E	III	24	4	5	8	7	70,8%	37,5%
	K	III	23	3	2	9	9	60,8%	21,7%
Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəb	E	IV	29	7	6	10	6	79,3%	45%
	K	IV	28	6	5	11	6	78,5%	39,2%

Cədvəldən göründüyü kimi eksperimental və kontrol siniflərdə nəticələr bir-birə çox yaxındır. Bakı şəhərindəki 18 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 76,1 %, keyfiyyət 45,8 % kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 60 %, keyfiyyət 36 %, Bakı şəhərindəki 49 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 78 %, keyfiyyət 48,1% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 69.2%, keyfiyyət 42,3%, Masallı rayon 3 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 70,8 %, keyfiyyət 37,5% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 60.8%, keyfiyyət 21,7%, Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 79,3 %, keyfiyyət 45% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 78,5%, keyfiyyət 39,2% olmuşdur

2007-2008-ci illərdə keçirilən eksperiment zamanı eksperimental və kontrol siniflərdə alınan nəticələr.

Cədvəl 2.2

Məktəblər	Eksperimen- tal və kontrol siniflər		Şagirdlərin sayı	Qiymətlər				Ümumi müvəffə qiyyət	Keyfiy- yət
				5	4	3	2		
Bakı 18 nömrəli orta məktəb	E	I	24	6	8	6	4	83,3%	58,3%
	K	I	25	4	6	7	8	68%	40%
Bakı 49 nömrəli orta	E	II	27	7	9	7	4	85,1%	59,2%

məktəb	K	II	26	5	8	7	6	76,9%	50%
Masallı rayon 3 nömrəli orta məktəb	E	III	24	5	7	6	6	75%	50%
	K	III	23	3	4	8	8	65,2%	30,4%
Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəb	E	IV	29	8	8	9	4	86,2%	55,1%
	K	IV	28	6	7	11	4	85,7%	46,4%

Bakı şəhərindəki 18 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 83,3 %, keyfiyyət 58,3 % kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 68 %, keyfiyyət 40 %, Bakı şəhərindəki 49 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 85,1%, keyfiyyət 59,2% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 76,9%, keyfiyyət 50%, Masallı rayon 3 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 75 %, keyfiyyət 50% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 65,2%, keyfiyyət 30,4%, Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 86,2 %, keyfiyyət 55,1% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 85,7%, keyfiyyət 46,4% olmuşdur

2008-2010-cy illərdə keçirilən eksperiment zamanı eksperimental və kontrol siniflərdə alınan nəticələr.

Cədvəl 2.3

Məktəblər	Eksperimental və kontrol siniflər		Şagirdlərin sayı	Qiymətlər				Ümumi müvəffəqiyyət	Keyfiyyət
				5	4	3	2		
Bakı 18 nömrəli orta məktəb	E	I	24	8	10	6	-	100%	75%
	K	I	25	5	8	8	4	84%	52%
Bakı 49 nömrəli orta məktəb	E	II	27	9	14	3	1	96,2%	85,1%
	K	II	26	6	10	6	4	84,6%	61,5%
Masallı rayon 3 nömrəli orta məktəb	E	III	24	8	7	6	3	87,5%	62,5%
	K	III	23	4	6	8	5	78,2%	43,4%
Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəb	E	IV	29	10	14	4	1	97%	82,7%
	K	IV	28	6	8	11	3	89,2%	50%

Bakı şəhərindəki 18 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 100%, keyfiyyət 75% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 84%, keyfiyyət 52%, Bakı şəhərindəki 49 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 96,2%, keyfiyyət 85,1% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 84,6%, keyfiyyət 61,5%, Masallı rayon 3 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 87,5%, keyfiyyət 62,5% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 78,2%, keyfiyyət 43,4%, Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 97 %, keyfiyyət 82,7% kontrol siniflərdə müvəffəqiyyət 89,2%, keyfiyyət 50% olmuşdur.

Eksperiment vasitəsilə fərziyyədə irəli sürülən fikirlər təsdiq olundu, təklif etdiyimiz metodikanın səmərəliliyi subut olundu. Göründüyü kimi Bakı şəhəri 18 nömrəli orta məktəbin eksperimental siniflərində müvəffəqiyyət 23,9%, keyfiyyət 30%, Bakı şəhərindəki 49 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 18,2%, keyfiyyət 37%, Masallı rayon 3 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 16,7%, keyfiyyət 25%, Sumqayıt şəhəri 36 nömrəli məktəbdə eksperimental sinifdə müvəffəqiyyət 17,7%, keyfiyyət 42,7% artmışdır.

İbtidai siniflərdə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin səmərəli yollarına dair tədqiqat işindən aşağıdakı nəticələr əldə olundu.

–Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqə imkanları genişdir. Belə ki, həyat bilgisinin ana dili, təsviri incəsənət, musiqi, riyaziyyat, informatika, texnologiya, fiziki tərbiyə kimi fənlərlə əlaqəli tədrisi mümkündür.

–Həyat bilgisinin tədrisində tətbiq olunan fəal təlim formaları, metodları fənlərarası əlaqəyə geniş imkanlar yaradır.

–Təlim prosesində təhsilin müasir prinsipləri, onun nəticəyönümlülük, şagirdyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük, integrativlik istiqaməti fənlərarası əlaqənin tətbiqi imkanlarını daha da genişləndirir.

–Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsi imkanlarının geniş olmasına baxmayaraq respublikanın bütün məktəblərində problem tam həll olunmur. Az sayda məktəblərdə problemin həllinə ciddi yanaşılır.

–Elmi-pedaqoji və metodik ədəbiyyatda problemlə bağlı az-çox tədqiqat aparılmışsa da, indiyədək problem tam həllini tapmamışdır.

–Tədqiqatımızda belə bir aktual problemin həllinə dair yeni sistem, metodika işlənmiş, həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisinin səmərəli yolları müəyyənləşdirilmişdir. Onun səmərəli yollarına:

- mövzuların digər fənn materialları ilə zənginləşdirilməsi;
- digər fənlərdən keçilənlərin şagirdlərə xatırladılması;
- müxtəlif fənlərin elementlərini özündə birləşdirən müstəqil çalışma və tapşırıqların həll edilməsi;
- kompleks ekskursiyaların təşkil edilməsi;
- mövzu ilə bağlı şeir və mahnıların, folklor nümunələrinin yada salınması;
- mövzuya dair obyekt və əşyaların rəsminin çəkilməsi;
- obyekt və hadisələrə dair müxtəlif fənlər üzrə materialların, digər fənn mövzularına dair anlayış və biliklərini özündə cəmləşdirən əyani vəsaitlərin dərəcəyə gətirilməsi;
- həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinə dair təlim xarakterli oyunlardan istifadə edilməsi;
- məktəblərdə canlı guşənin yaradılması və orada şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin təşkili;
- texniki vəsaitlərdən istifadə etməklə obyekt və hadisələrin xüsusiyyətlərinə dair kinofilm, fraqment, internet materiallarının müzakirə edilməsi və s. aid edilir.

–Tədqiqatın əsas müddəaları, yeni sistem və fənlərarası əlaqənin səmərəli yollarının effektivliyi pedaqoji eksperimentlə təsdiq edildi.

–Tədqiqatın nəticələrinə və yeni sistemin müddəalarına uyğun

dərslərin təşkili onun müasir tələblərə cavab verməsinə, nəticəyönümlü, şəxsiyyətyönümlü, integrativlik istiqamətin həyata keçirilməsinə imkan verdi, təlimin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Pedaqoji eksperimentin nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, həyat bilgisi dərslərində fənlərarası əlaqənin yaradılması bütün fənlərin materiallarının həvəslə öyrənilməsinə təmin edir, təbiət və cəmiyyət hadisələrinin dərk edilməsinə asanlaşdırır, şagirdlərdə hərtərəfli bilik və bacarıqları, yaradıcılıq qabiliyyətini, fəallıq və müstəqilliyi, hazırcavablığı artırır, onları müasir tələblərə cavab verən şəxsiyyət kimi formalaşdırır.

Tədqiqatın gedişində müvafiq **təkliflər** irəli sürülmüşdür:

– Həyat bilgisi dərsləkləri yenidən işlənərkən digər fənlərlə əlaqənin həyata keçirilməsinə daha çox imkan verən materialların daxil edilməsi məqsəduyğundur.

– Həyat bilgisi dərsləkləri təkmilləşdirilərkən fənlərarası əlaqə imkanlarının genişləndirilməsi zəruridir. Belə ki, “Müəllim üçün metodik vəsait”də fənlərarası imkanların mövzular üzrə verilməsi daha faydalıdır.

– Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinin imkan və yollarına dair metodik vəsaitlər, elmi məqalələr nəşr olunub müəllimlərə çatdırılmalıdır.

– Həyat bilgisinin tədrisində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsinə məktəb rəhbərliyi diqqəti artırmalıdır.

– Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqələndirilməsinə imkan verən əyani vəsait və didaktik materiallar hazırlanıb sinif müəllimlərinə çatdırılmalıdır.

Təkliflərin həyata keçirilməsi həyat bilgisinin tədrisi keyfiyyətinin yüksəlməsinə, şagirdlərin bilik keyfiyyətinin daha da artırılmasına, onların hərtərəfli şəxsiyyət kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. «Həyat bilgisi» fənninin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi məsələləri. //Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Xəbərlər. 2006, № 4, c. 61-63

2. «Həyat bilgisi»nin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2006, № 3, c. 58-61

3. I sinifdə «Həyat bilgisi»nin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi imkanları. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2007, № 2, c. 30-32

4. «Həyat bilgisi» fənninin tədrisində fənlərarası əlaqənin bəzi metodik aspektləri. //BSU, Elmi əsərlər (İctimai-siyasi elmlər seriyası), 2007, № 1–2, c. 190-192

5. II sinifdə həyat bilgisinin fənlərarası əlaqə imkanları. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2008, № 1, c. 31-34

6. Kiçikyaşlı məktəblilərin kreativ təfəkkürünün formalaşmasına fənlərarası əlaqənin təsiri. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2008, № 3, c. 16-20

7. III sinifdə həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisi. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2008, № 4, c. 22-25

8. Межпредметные связи как средство реализации интерактивных возможностей предмета «Познание мира». //Актуальные проблемы современной науки. Россия, 2009, № 2 (46), с. 52-56

9. Использование межпредметных связей в процессе усовершенствования обучения и воспитания. //Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri İnstitutu. Elmi əsərlər. 2009, № 1, c. 77-79

10. Fənlərarası əlaqənin yaradılması yolları. //İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. 2009, № 3, c. 62-65

11. Həyat bilgisinin tədrisində əyləncəli oyunlar vasitəsilə fənlərarası əlaqənin yaradılması (metodik vəsait). Bakı, “Büllur”, 2009, 104 s.

12. Роль межпредметных связей в экологическом образовании. Экологическое равновесие и устойчивое развитие территории. / Сборник материалов Международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург. 2010, с. 449-452

13. Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəli tədrisində İKT-nin rolu. / Fasiləsiz Pedaqoji təhsildə elektron təlim texnologiyalarının tətbiqi mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Bakı, 2010, c. 72-75.

14. Həyat bilgisindən ekskursiya dərslərində fənlərarası əlaqənin həyata keçirilməsi. // Məktəbəqədər və ibtidai təhsil. №4, Bakı, 2010, c. 49-50

15. Azərbaycan Respublikasında Ali təhsilin bakalavr pilləsində ibtidai sinif müəllimlərinin hazırlığı üzrə “Həyat bilgisi və onun tədrisi metodikası fənninin kurikulumu”. Bakı, 2010, 66 c.

16. İnteraktiv metodlarla Həyat bilgisinin digər fənlərlə əlaqəsi tədrisi. / “Tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinin pedaqoji-psixoloji problemləri” mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları. Naxçıvan, 2011, c. 138-139

17. Müşahidə prosesində fənlərarası əlaqənin yaradılması yolları. / Doktorant və gənc tədqiqatçıların XV respublika elmi konfransı. Bakı, 2011, c. 227-228

18. Дидактические игры как средство реализации межпредметных связей в начальной школе. // Belarus Dövlət Pedaqoji Universiteti. Bakı Slavyan Universiteti. Elmi əsərlər II buraxılış ictimai-siyasi elmlər seriyası. BSU, Bakı, 2011, c. 22-24

19. “Həyat bilgisi” dərslərində monitorinqin yeri. “Təhsil sistemində monitorinq və qiymətləndirmənin yeri” mövzusunda tezis. Respublika konfransının materialları. Bakı, 2012, c. 122-125

20. Həyat bilgisi fənn kurikulumunda ekoloji biliklərin qoyuluşu. / Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş “Ekoloji problemlər və ekoloji təhsil” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Bakı, 2013, c. 28-29.

21. Реализация межпредметных связей в процессе наблюдений на уроках «Познание мира» / Вестник Пятигорского Государственного Лингвистического Университета, № 3, 2011, с. 255-259

**Возможности и пути взаимосвязанного преподавания
предмета «Познание мира» с другими предметами**

Резюме

В диссертационной работе были исследованы возможности и пути взаимосвязанного преподавания в начальной школе предмета «Познание мира» с родным языком, информатикой, математикой, изобразительным искусством, музыкой, физической культурой, технологией. Диссертация состоит из введения, 2-х глав, заключения и списка использованной литературы. Во введении исследователем обосновывается актуальность темы, конкретизируется объект и предмет, цели и задачи исследования, даются краткие сведения о научной новизне работы, ее теоретической и практической значимости. Также здесь находят отражение выдвинутые рабочие гипотезы и основные положения, представленные к защите.

В первой главе рассматриваются общие вопросы взаимосвязанного преподавания предмета «Познание мира» с другими дисциплинами. В параграфах раскрывается содержание межпредметных связей, анализируется научно – методическая литература, связанная с данной проблемой; обобщаются возможности программ, учебников и учебных пособий, а также исследуются аспекты принципа интеграций, как теоретической основы данной проблемы, находят отражение вопросы изучения содержания преподавания в школах в соответствии с проблемой.

II глава посвящена вопросам выявления средств и путей для взаимосвязанного преподавания курса «Познание мира» с другими предметами. В соответствии с проблемой разработана и системно изложена методика проведения уроков игрового характера, обобщающих уроков, уроков - экскурсий, а также внеклассных мероприятий. В конце параграфов излагаются рациональные пути реализации межпредметных связей курса «Познание мира»: выполнение заданий, упражнений, содержащих в себе элементы различных дисциплин, организация комплексных экскурсий, художественное изображение объектов и явлений, организация обучающих игр, применение информативно-коммуникативных технологий.

Possibilities and connection ways of training subjects “World Notion” with other subjects

Summary

Possibilities and connection ways of training subjects “World Notion” with native language, fine art, music and song, physical training, labor training at school in dissertation work were analyzed. Dissertation consists of introduction, 2 chapters, and conclusion and used list of literature. Actuality of the subject is substantiated by investigator in the introduction. Object and subject, matters and purposes are concretized, short information of work is given (its theoretic and practice importance).

General problems of training subject of “World Notion” together with other subjects discussed in the first chapter. Content of c inter subject connections is given in the paragraphs, scientific-methodological literature was analyzed on problem, possibilities of textbooks, programs and training means are generalized, also integration principle was analyzed as theoretic basis of problems, solution of problems of training position presented at schools on problem. The second chapter was dedicated on discovering problems of training means and ways of “World Notion” course with other subjects. Generalized lesson-excursion and also organizing measures in out-of-school hours were developed according to the problem. Inter subject connection of “World Notion” course, usage of other subject materials, solution of sums, equation, elements subjects, organization of complex excursion, art description of objects and events, organization teaching games, ways of usage of information-communicative technologies are stated at the end of paragraph.

Effectiveness of mentioned ways approved with results of pedagogical experiment. Results of presented work reflected in 21 matters (1 methodical arrant, 14 article, 5 of them were published abroad) and brought to the notice of pedagogical collective.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИ-
ЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

СЕВИНДЖ ЛЕФФК КЫЗЫ АХУНДОВА

**ВОЗМОЖНОСТИ И ПУТИ ВЗАИМОСВЯЗАННОГО
ПРЕПОДАВАНИЯ
«ПОЗНАНИЕ МИРА» С ДРУГИМИ ПРЕДМЕТАМИ**

**5801.01 – теория и методика обучения и воспитания
(методика преподавания познания мира)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по педагогике**

БАКУ - 2013